

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΘΑΣ *

Τὸν περασμένο Μάιο ἀπέθανε στὸ Παρίσι σάν ἀπὸ πολὺν καιρὸ λησμονημένος ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας. Γεννημένος στὸ Γαλαξειδί στὰ 1842, σπούδαζε γιατρὸς στὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ γρήγορα φάνηκε πὼς ἡ κλήσις τοῦ ἦταν ἄλλη, ἀπὸ ἓνα τυχαῖο γεγονός. Ἐτσι πολλὲς φορὲς ἢ συμπτώσεις χαρίζουν πολὺ πειρὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ πολυμελετημένα σχέδια καὶ προγράμματα. Φοιτητὴς ἀκόμα ὁ Σάθας ἔτυχε σὲ κᾶτι ἔρευνές τοῦ σ' ἓνα μοναστήρι τοῦ Χριστοῦ κοντὰ στὸ Γαλαξειδί ν' ἀνακαλύψῃ ἓνα χειρόγραφο «Χρονικὸ» τοῦ Γαλαξειδιοῦ, τόσο δὲ τὸν ἐκυρίεψε ὁ πόθος τῆς ἔρευνας τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, πού ἀφῆκε τὴν ἰατρικὴν καὶ χώθηκε ἀπὸ τότες στὶς βιβλιοθήκας καὶ στὰ χειρόγραφα.

Ὅτι ὁ Σάθας ἦταν γεννημένος γιὰ τὰ χειρόγραφα, τὸ ἀπέδειξε ὁ πλούσιος ζήλος μὲ τὸν ὁποῖον ἀφωσιώθηκε στὴ μελέτη τους, καὶ τὰ πολυ-ἀριθμὰ ἔργα του, πού ἐξέδιδε τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, πρῶτα στὰ περιοδικὰ («Χρυσυλλίς») καὶ ἔπειτα χωριστὰ. Πρῶτὸ τοῦ σύγγραμμα αὐτοτελὲς ἐδημοσίευσε στὰ 1868 τὴ διεθνῶς πασίγνωστη «Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγεροσίας (1453—1821)». Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶχεν ὑποβάλει στὸ «Ροδοκανάκειο φιλολογικὸ διαγωνισμό», ὁ ὁποῖος καὶ τὸ ἐβράβευσε. Ἀπ' αὐτὸ ἔλαβε θάρρος καὶ μετὰ ἓνα χρόνον ἐδημοσίευσεν καὶ τὴν ἐπ' ἴσης γνωριμώτατη «Τουροκρατομένη Ἑλλάδα» καὶ ὕστερα τὸ «Παράρτημα Νεοελληνικῆς φιλολογίας».

Ἡ ἐπιτυχία του στὶς ἐργασίες αὐτὲς ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν τοῦ πολιτευτῆ Κ. Λομβάρδου καὶ τῶν ἀδελφῶν Μαυροκορδάτου, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀποφάσισαν νὰ τοῦ δώσουν ὅλα τὰ μέσα νὰ συνεχίσῃ τὶς ἔρευ-

* ΤΑ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ἜΡΓΑ ΤΟΥ ΣΑΘΑΣ :

Χρονικὸν Γαλαξειδιοῦ. 1865. — Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα περιυναχθέντα καὶ ἐκδιδόμενα κατ' ἔγκρισιν τῆς Βουλῆς. Ἑθνικὴ Δαπάνη. 2 τόμοι 1867. — Τουροκρατομένη Ἑλλάς. 1869. — Ἱστορικαὶ Διατριβαί. Ἀθήνα 1870. — Βιογραφικὸν Σχεδιάσμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β. Ἀθήνα 1870. — Παράρτημα Νεοελλ. Φιλολογίας. 1870. — Ἡ Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, ἐφτά-τομος, Βενετία, Παρίσι, Ἀθήνα 1872-1894. — Ἐκθεσις πρὸς ἐξερευνήσιν τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἀποκειμένων ἀνεκδότων μνημείων τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας 1872. — Ἱστορικὸν δακίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἥτοι εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον. Ἀθήνα 1878. — Κρητικὸν θέατρον ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνωστων δραμάτων. Βενετία 1879. — Monumenta historiae hellenicæ. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age. 9 τόμοι. Παρίσι 1880-1890. — La tradition hellénique et la légende de Phidias de Praxitelle et de la fille d'Hippocrate au Moyen Age. Paris 1883. — Vies des Saints Allemands de l'Eglise de Chypre. Genève 1884. — Ἑλληνες Στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ Ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς τακτικῆς 1885. — Ἡ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα Ἐπανάστασις τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. — Ἰωσήφ Νάξης ὁ βασιλεὺς τῆς Νάξου καὶ τῶν Κυκλάδων. — Γεώργιος ὁ Σχολάριος καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ τοῦ 15ου αἰῶνος. — Νεοελληνικὴ Φιλολογία. — Περὶ Ἀκροῦ ἔπους. — Χρονογραφία τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ. — Ἀσσίαι. — Κυπριακὰ Χρονικὰ τοῦ Βοστρούμων καὶ τοῦ Μαχαιρᾶ. — Ποίημα τοῦ Τζάνε Κοραναίου περὶ τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ Μερκουρίου Μπούα. — Θρήνος εἰς Κρήτην τοῦ Ἀθανασίου Σκληροῦ. — Χρονικὸν τοῦ Καισαρίου Δαπόντε. — Ἐγγραφα Ἱερεμίου Β. — Ἀθήναι καὶ Βυζάντιον.

νές του γιά τήν Ἑλληνική μεσαιωνική φιλολογία στίς εὐρωπαϊκές βιβλιοθήκες. Ἀλλά καί, τὸ Κράτος ἀκόμα τὸν ἐβοήθησε πλουσιοπάροχα μὲ τακτικῆς (1870—1888) καί ἑκτακτες ἐπιχορηγήσεις γιά τίς ἐργασίες τοῦ Σάθα εἶνε γραμμένες στοὺς προϋπολογισμοὺς 140.000 δραχμῆς. Ἀπὸ τότε ὁ Σάθας ἀφῆκε τὴν Ἑλλάδα καί ταξίδεψε στὴν Πόλι, στὴ Βιέννη, στὸ Παρίσι καί στὴ Βενετία, ἐπειδὴ δὲ τὸ πλουσιώτερο ὕλικό γιά τίς μελέτες του βρέθηκε στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βενετίας, ἐγκατεστάθηκεν ὀριστικῶς ἐκεῖ, ὡς καρπὸν δὲ ἀντάξιον τῶν κόπων καί τῆς ἐπιμελείας του μᾶς ἔδωκε τὴν ἐπίταμό του «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη» καί ἓνα σωρὸ ἄλλα ἔργα, ὅπου ἀποθησαύρισε πολυάριθμα καί σπουδαῖα ἀνέκδοτα μεσαιωνικά καί νεοελληνικά κείμενα.

Εἶνε ἀλήθεια πὼς καί πρὶν ἀπὸ τὸν Σάθα ἀρκετοὶ λόγοι δικοὶ μᾶς καταγίνηκαν σὲ μελέτες τοῦ Μεσαιωνικοῦ καί τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, σάν τὸν Ζαβίρα, τὸν Ἀρχιμανδρίτη Ἀνδρόνικο Δημητρακόπουλο, τὸν Βελούδο, τὸν Π. Χιώτη καί ἄλλους, κανεὶς ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ συγκριθῆ μὲ τὸν Σάθα. Ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ παραλληλισθῆ μαζὺ του ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς μὲ τίς πολυάριθμες ἐργασίες του πρὸ πάντων στὰ ἀγιολογικά ἀνέκδοτα καί στὴν ἔκδοσι σωρείας κειμένων τοῦ μεσαιωνικοῦ καί νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ὁ Σάθας ὄχι μόνο γιά μᾶς, ἀλλὰ καί γιά τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη εἶνε ὁ «κατ' ἔξοχόν» Ἑλληνας μεσαιωνοδίφης καί μεσαιωνολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλειότερους γενάρχας τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τῆς νέας αὐτῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν ἐθεράπευσε ὁ Legrand καί ἐσυστηματοποίησε ὁ Krumbacher. Κανεὶς ἀπὸ ὅσους ἀσχολοῦνται στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ φιλολογία, πού στὰ τελευταῖα χρόνια τὴν πρόοδο ἔχει κάνει στὴν Εὐρώπη καί στὴ Ρωσία, δὲ μπορεῖ νὰ κἀνῃ βῆμα στίς μελέτες του, ἂν δὲν ἔχη στὴ βιβλιοθήκη του τὰ ἔργα τοῦ Σάθα, δὲν ὑπάρχει δὲ κανένα σύγγραμμα, καμμιά μελέτη τοῦ ἐιδικοῦ αὐτοῦ κλάδου τῆς φιλολογίας χωρὶς νὰ ἔχη παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Σάθα.

Ὁ Σάθας θὰ μποροῦσε νὰ κἀνῃ ἀκόμα περὶ πολλά, ἂν, ἀφ' ὅτου πέθαναν οἱ ὑποστηρικταὶ του καί ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι τὸν ἀφῆκε, δὲν ἄρχιζαν νὰ τὸν βασανίζουσι ἢ οικονομικῆς στενοχωρίας, καί ἂν δὲν πάθαιναν τὰ μάτια του. Ἔτσι ἀπὸ καιρὸ εἶχε παύσει πλέον τὴν ἐπιστημονικὴν του δρασίαν ὅταν δὲ στὰ τελευταῖα χρόνια, ὅσοι πονοῦσαν γιά τὴν ἄδικη φτώχεια τοῦ περιήφημου Σάθα, πού γιά νὰ ζήσῃ ὅπως-ὅπως εὐρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ ὑποθηκεύῃ καί νὰ πουλῆ κατά τμήματα τὴ μεγάλη καὶ πολῦτιμο βιβλιοθήκη του, σὲ ὅλους φάνηκε πὼς βγαίνει δειλὰ ἀπὸ τὰ κατάβαθα τῆς λήθης ἓνα ὄνομα ξεχασμένο ἀπὸ τὸν ζωντανὸ Ἑλληνισμό, ὄνομα πού μόνον ὅσοι ἀπὸ μᾶς συναντοῦσαν στὰ βιβλία θυμῆθησαν σάν ξεθαμένο ἀπὸ πολλὴ σκόνη, σάν ἀφηρημένο, σάν πεθαμένο, πολὺ ὅμως ἀγαπημένο καί πολὺ τιμημένο. Κατωρθώθηκε, εὐτυχῶς, στὸ τέλος, νὰ ἀγορασθῆ ἡ βιβλιοθήκη του ἀπὸ τὸ Κράτος γιά 25.000 δραχμῆς. Ὁ Σάθας ὅμως πέθανε φτωχὸς στὰ ξένα. Ἴσως, ἂν πέθανε στὴν πατρίδα του, θὰ πέθαινε περὶ φτωχός· πίσω ὅμως ἀπ' τὸν νεκρὸ του θὰ ἀκολουθοῦσεν ὅλη ἡ τάξι τῶν λογίων καί διανοουμένων μὲ φιλοσοφικὴ κατῆφεια γιά τὴν τύχην τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων, καί μὲ εὐγνωμοσύνη καί θαυμασμό γιά τὸ μεγάλο μνημεῖο πού ἤγειρε στὴν ἀξίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὁ Σάθας.

Τὸν Σάθα ὀνομάζουσαν χαλκέντερο. Δίκαια. Ἡ ἀνεξάντλητη φιλοπονία του, τοῦ στοιχίσει τὸ φῶς του καὶ τὴν ὑγεία του. Τοῦ χρειάζονταν ὁμως καὶ τι, γὰρ νὰ δώσῃ ἀκόμα πειρὸ πολλὴ λάμψη καὶ ἀξία στὸ ἀπέραντο καὶ πολύμοχθο ἔργο του, — ἡ ἐπιστημοσύνη. Ὁ Σάθας δὲν ἐποῦδασε τὴ φιλολογία τὴν ἐμάθαινε μόνος του στὴν ἐξέλιξι τῶν ἐρευνῶν του, ἦταν αὐτομαθής. Γι' αὐτὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του, ἔργα μὲ πολλὴν ἀξία, λείπει ἡ ἐπιστήμη, ἡ μέθοδος, τὸ σύστημα, ἡ ἐπιστημονικὴ διαπραγματεύσει. Στὶς μελέτες του ἔθιξεν ἄπειρα ζητήματα, καὶ στὰ μικρὰ ὁμως καὶ στὰ μεγάλα εἶχε χειραγωγῶ μόνον τὴν προσωπικὴ του ἀντίληψη, ἔκανε τολμηρὰ καὶ ἐπικίνδυνες ἀποπειρες, καὶ ξεπελάγωνε. Ἡ διάνοιά του ἦτανε θησαυρὸς γνώσεων ἀκένωτος, ἡ πολυμάθειά του ἦτανε αὐτόχρημα τεράστια, ἡ ἔκθεσί της ὁμως ἦτανε τόσο ἀνεπιστημονικὴ καὶ ἀντιεπιστημονικὴ, ὥστε στὸν ἀναγνώστη νὰ μὲνῃ ἡ ἐντύπωσι, ὅτι μάταια σχεδὸν ἐπῆγε τόση εὐφυΐα, τόση προσπάθεια καὶ τόση γνῶσις. Πρὸχειρα ἄς ἀναφέρωμε ἐδῶ γιὰ παράδειγμα τὴν Εἰσαγωγὴν του στὸ «Κρητικὸν Θέατρον» («Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν»), ποῦ ἐξέδωκε στὴ Βενετία (1879). Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ εἶνε πραγματικῶς θησαυρὸς πολυγλωσσίας, «μνημειῶδες» στὸ εἶδος του, ἀλλὰ καὶ τόσο ἀκατάστατο καὶ δυσμεταχειρίστο γιὰ τὴν ἀμεθοδίαν καὶ ἀνεπιστημονικότητά του, ὥστε νὰ καταντῶ νὰ εἶνε ἀπλῶς ἀποθήκη πνευματικῶ ὕλικου.

Ἡ ἔλλειψι αὐτῆ τοῦ μακαρίτη Σάθα σημειώνεται ἐδῶ ὄχι γιὰ νὰ καταλογισθῇ ὡς παθητικὸ του, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξαρθῇ περισσότερο ἡ ἱκανότητι λογίου, ποῦ χωρὶς ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν κατάρθωσε τὸ κολοσσιαῖο ἔργο ποῦ θαυμάζει ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος. Καὶ φαντάζεται κανένας τί θὰ κέρδιζεν αὐτὸς ὁ κολοσσὸς εἰς εἶδος, ἂν ἡ τεραστία αὐτῆ μάθησι ἦταν τακτοποιημένη μὲ τὸ νοικοκυρεμένο πνεῦμα τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς, τὴν εὐμεθοδίαν καὶ τὴ συστηματικότηταν.

Ἄλλ' ἀρκοῦν ἐδῶ αὐτὰ τὰ ὀλίγα γιὰ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Σάθα, ἔργο ποῦ ἐκτιμήθηκε ὅπως τοῦ ἀξίζει καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους, καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας, καὶ ποῦ ἐκτιμᾶται ἀκόμα περισσότερο ὅσο προχωρεῖ καὶ ἀναπτύσσεται γοργὰ ἡ βυζαντινολογία.

ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ (*)

Τὰ ρωτήματά σας εἶναι τέτοια ποῦ μοναχὰ γιὰ νὰ καταστρώσει κανεὶς τὸ πρόβλημα κάπως καθαρά θὰ χρειάζότανε πρῶτα ἓνα βιολογικὸ ξεκαθάρισμα τῆς εβρωπαϊκῆς ιστορίας καὶ τῆς φυλετικῆς μας σύστασης, θὰ χρειάζότανε μάλιστα νὰ μελετῆσει κανεὶς τὸ χαραχτήρα τῆς ποιητικῆς καὶ μεταφυσικῆς μας συνειδήσης. Μὰ γιὰ τὴν Ῥωμοσύνην τέτοια δουλιὰ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα, καὶ ἀκολουθεῖ ἔτσι ἀναγκαστικὰ πῶς εἶναι παράτολμο νὰ βγάλουμε ὄχι μονάχα θετικὰ μὰ καὶ πιθανόφανα πορίσματα.

(*) ΣΗΜ. Οἱ σελίδες αὐτὲς εἶνε παρμένες ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο βιβλίον μας «Ἐρευνα γιὰ τὶς μελλοντικὰς κατευθύνσεις τῆς φυλῆς μας» ποῦ θὰ κυκλοφορήσῃ ἀργότερα.